

PRATARMĖ

Mokslinių straipsnių rinkinyje „Bibliotheca Litwana III: Sugrąžinta praeitis“ publikuojami darbai, parengti remiantis tarptautinėje konferencijoje „Sugrąžinta praeitis: prof. Levo Vladimirovo fenomenas ir mokslinių idėjų sklaida“, vykusioje 2012 m. lapkričio 15–16 d. Vilniaus universitete ir skirtoje L. Vladimirovo 100-osioms gimimo metinėms paminėti, skaitytais pranešimais. Tai trečias tęstinio leidinio *Bibliotheca Litwana* tomas, rengiamas ir leidžiamas Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Bibliotekinininkystės ir informacijos mokslų instituto. 2012 m. buvo išleista rinktinė „Bibliotheca Litwana II: Atminties institucijų rinkiniai“¹.

Profesorius Levas Vladimirovas (1912–1999) – vienas žymiausių Lietuvos bibliotekinininkystės, informacijos ir knygotyros mokslininkų, Vilniaus universiteto bibliotekos ir Jungtinių Tautų Dago Hamaršeldo (Hammarskjöldo) bibliotekos Niujorke direktorius. Vilniaus universitete jo atminimas ypač gerbiamas ne tik kaip tyrėjo, bet ir kaip „knygos riterio“, grąžinusio Lietuvai neįkainojamas kultūros vertybes. XX a. viduryje jis sumanė ir įvykdė okupacijų metu išvežtų į svetimus kraštus Vilniaus universiteto ir jo bibliotekos rinkinių sugrąžinimą į senąsias saugyklas. L. Vladimirovo dėka rekonstruota viena didžiausių ir seniausia istorinė Lietuvos knygų kolekcija – *Bibliotheca Academiae Vilnensis*, reprezentuojanti Lietuvos mokslo ir kultūros tradicijas.

Atsigręžti į praeitį ir aptarti Profesoriaus nuveiktus darbus ir pasėtas idėjas paskatino ne tik šio iškilaus žmogaus, vadinamo knygos riteriu, garbingas jubiliejus (tai formali data). Siekta Lietuvos ir tarptautinei akademinei bendruomenei patikslinti L. Vladimirovo indėlį plėtojant informacinės visuomenės teoriją, brėkstančios skaitmeninės eros akivaizdoje derinant bibliotekinininkystės tradicijas ir modernumą, atskleisti L. Vladimirovo asmenybės fenomeno paslaptis. Profesoriaus, puoselėjusio multietninės kultūros, pakančios įvairių konfesijų raiškai, ir integralios visuomenės vertybes, idėjos itin aktualios mūsų dienų globalizuotam pasauliui, kur knyga keičia savo formą

¹ Bibliotheca Litwana II: Atminties institucijų rinkiniai. Sudarė Arvydas Pacevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012. 568 p.

ir funkcijas. Sugebėdavęs daugialypėje aplinkoje išskirti lietuviškos knygos kultūros deimančiukus, nepasiklysdavęs daugiakalbės ir skirtingų tapatumų paženklintos senosios Lietuvos visuomenės labirintuose, L. Vladimirovas iki šiol mums lieka tolerancijos, plataus, bet darnaus žvilgsnio į praeitį vardan ateities etalonu. Kita vertus, L. Vladimirovo moksliniuose darbuose, publicistikoje galima užčiuopti sovietmečio ideologijos nulemtus šampus, nėra iki galo išaiškintos mokslinės ir kultūrinės jo veiklos vidinės paskatos, santykiai su politiniu režimu... Tačiau tvirtai galima teigti, kad L. Vladimirovo tyrimai, skirti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) knygos istorijai, yra svarbūs ir mūsų dienomis. Jie įtikinamai rodo, kad LDK kultūros palikimas yra nedalomas; jį tirti galime tik sutelkę istorinių tautų (lietuvių, baltarusių, latvių, lenkų, ukrainiečių, žydų ir kt.) mokslo bendruomenes; kad moderni knygos istorija neįsivaizduojama be tarpdalykinės tyrimų prieigos ir metodologijos, apimančios giminingas mokslines disciplinas. Maža to, į LDK istoriją, jos kultūros paveldą L. Vladimirovas žvelgė matydamas ir XIX a. ir XX a. problemas, suvokdamas ir prognozuodamas mokslo raidos tendencijas, dažnai minėtam plačiam žvilgsniui nepalankias ideologizuotoje sovietmečio realybėje. Daugelį šiandienos Lietuvoje plėtojamų sakinės ir rašytinės kultūros, skaitymo ir rašymo istorijos, tarpkultūrinės komunikacijos, atminties institucijų rinkinių raidos, paveldo informacijos ir komunikacijos tyrimų pradėjo būtent L. Vladimirovas. Jis iš dalies nuspėjo knygos ir bibliotekų ateitį, tęsė Marshallo Mc Luhano darbus, plėtojo medijų kaip žmogaus tęsinį ir globalaus kaimo, kuriame užteko vietos ir knygai, ir kompiuteriui, conceptualius tyrimus, parašė nuolat cituojamų darbų apie knygos ir bibliotekų ateitį („*Books, Electronics, Television*“, „*Biblioteka 2000 metais*“, abi 1972).

L. Vladimirovo nuopelnai ypač svarbūs puoselėjant po Antrojo pasaulinio karo nualintą Vilniaus universiteto biblioteką, kurios direktoriumi jis buvo paskirtas 1948 metais. Vadovaudamas bibliotekai, Profesorius, lyg patvirtindamas ir įtvirtindamas savo mokslinius senojo Vilniaus universiteto bibliotekos istorijos tyrimus, nuosekliai tikslino dar carinės Rusijos laikais ir pirmojoje XX a. pusėje išvežtų knygų rinkinių buvimo vietą, vedė derybas dėl jų grąžinimo. Taip L. Vladimirovo pastangomis į Lietuvą iš Charkovo, Kijevo, Leningrado (dabar Sankt Peterburgas), Lvovo, Maskvos ir kitų buvusios Sovietų Sąjungos miestų grįžo daugiau kaip 18 tūkstančių knygų, taip pat rankraščių, muzealijų. Planuose būta minčių išplėsti išblaškytų kultūros vertybių paiešką ir kitose Šiaurės ir Vidurio Europos šalyse, migruojančio kultūros paveldo

tyrimus pakylėti į tarptautinį lygmenį. Deja, šioms Profesoriaus vizijoms jam gyvam esant nebuvo lemta išsipildyti².

Rinkinyje publikuojama 13 straipsnių, plėtojamos juose problematikos požiūriu suskirstytų į penkias temines grupes: Levo Vladimirovo mokslinis palikimas ir sugrąžinta praeitis, Biblioteka ir bibliotekinėinkystė kintamoje akademinėje ir informacinėje aplinkoje, Atminties institucijų rinkinių raida ir atodangos, Atminties institucijos ir skaitmeninimo kontekstai, Atminties archyvai.

Pirmojoje dalyje „Levo Vladimirovo mokslinis palikimas ir sugrąžinta praeitis“ Inga Liepaitė straipsnyje „Levo Vladimirovo bibliofilijos samprata“ aptaria Profesorius veiklą ir vaidmenį nuo 1974 m. prasidėjusiame organizuotame knygos bičiulių judėjime, atskleidžia Lietuvos bibliofilijos sampratos interpretacijų ideologinius kontekstus. Autorė nustatė, kad bibliofiliją L. Vladimirovas traktavo kaip knygų pomėgį, siedamas jį su sovietmečiu skatinta masine bibliofilija, o retų ir vertingų leidinių kolekcionavimą tyrė kaip istorinį reiškinį, žvelgdamas į jį nelabai palankiai ir tapatindamas su „snobiškąja“ bibliofilija ar net bibliomanija. Kituose dviejuose straipsniuose aptariamas L. Vladimirovo iniciatyvos sugrąžinti Lietuvai prarastus rinkinius kontekstais. Axel Ernst Walteris „Levas Vladimirovas ir po 1945 m. prarastų Karaliaučiaus bibliotekų mokslinės rekonstrukcijos pradžia“ aptaria L. Vladimirovo indėlį tiriant sunaikintų arba po Antrojo pasaulinio karo išsklaidytų senųjų Karaliaučiaus bibliotekų istoriją ir paveldą, nurodo, kad 1961 m. jo išspausdintas straipsnis apie Hansą Weinreichą žymi tolesnių studijų atskaitos tašką, daro išvadą, kad Vladimirovui *de visu* buvo žinoma Karaliaučiaus spaudinių Vilniaus bibliotekose kilmė. Kita vertus, autorius nurodo L. Vladimirovo tyrimų metodologines sąsajas su kultūros istorijos kontekstus pabrėžiančia knygos istorija, puoselėta Pauliaus Schwenke's (Švenkės), gebėjimą atsiriboti Karaliaučiaus temos ideologizavimo, paplitusio tuometėje Tarybų Sąjungoje. Ina Kažuro ir Evaldas Grigonis straipsnyje „Levas Vladimirovas ir senojo Vilniaus universiteto bibliotekos knygų grąžinimo peripetijos“ aptaria buvusio Vilniaus universiteto bibliotekos direktoriaus L. Vladimirovo veiklą šeštajame XX a. dešimtmetyje siekiant susigrąžinti senojo Vilniaus universiteto bibliotekos knygų fondą, prarastą XIX a. po Vilniaus universiteto uždarymo, taip pat išvežtas Pirmojo pasaulinio karo metu Vilniaus viešosios bibliotekos knygas. Nurodoma, kad

² Daugiau apie L. Vladimirovo dėka sugrąžintas Vilniaus universiteto bibliotekai knygas žr. *Vetera reducta: parodos katalogas, 2012 11 15 – 2013 06 15*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.

grąžinimo akcijoje padėjo ne tik charizmatinės profesoriaus savybės ir rusiška pavardė, bet ir lojalumo naujajai sovietinei santvarkai įrodymai: komunisto partinis bilietas (nuo 1948 m.), dalyvauta Antrajame pasauliniame kare sovietų pusėje, darbas praeityje LSSR (Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika) vyriausybinių institucijose. Lietuvai 1956–1959 m. buvo atgauta beveik 18 000 senosios Vilniaus universiteto bibliotekos spaudinių (iš apie 60 000 visų išvežtų knygų) iš buv. Leningrado, Kijevo, Charkovo, dalis 1915 m. išvežtos kirilikos knygų kolekcijos iš Maskvos, praturtintas senųjų slaviškų knygų – kirilikos – bei senųjų lietuviškų knygų fondai. Nustatyta, kad iš viso grąžintų knygų fonde yra 17 853 vnt. leidinių, o 9 265 vnt. parvežti iš SSRS (Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga) mokslų akademijos bibliotekos Leningrade, 7 037 vnt. – iš Ukrainos SSR mokslų akademijos bibliotekos, Kijeve, 656 vnt. – iš Charkovo valstybinio universiteto bibliotekos. 895 leidinių „kilmės“ vietos nepavyko nustatyti. Daroma išvada, kad šio sėkmingo sumanymo įgyvendinimas leido rekonstruoti knygų fondą *Bibliotheca Academiae Vilnensis* (arba kitaip BAV), kuris tapo jungiamąja senojo ir dabartinio Vilniaus grandimi.

Antrajame teminiame bloke „Biblioteka ir bibliotekininkystė kintamoje akademinėje ir informacinėje aplinkoje“ Irena Krivienė ir Marija Prokopčik straipsnyje „Pokyčių vadyba Vilniaus universiteto bibliotekoje: naujos partnerystės ir inovatyvios paslaugos“, remdamosi pastarųjų penkerių metų bibliotekininkystės ir informacijos mokslų profesinės literatūros analize identifikuoja akademinės bibliotekos inovatyvių pokyčių tendencijas ir iššūkius: atviros prieigos plėtrą; mokslo duomenų „suvaldymo“ poreikį; pagalbą mokslininkams aprūpinant informacija mokslinius tyrimus; akademinės bendruomenės mokslo produkcijos vertinimą, bibliotekinių mokslinių tyrimų organizavimą ir kt. Nustatyta, kad VUB prisideda prie atviros prieigos idėjų praktinio įgyvendinimo, bendradarbiauja su VU ir Lietuvos mokslo bendruomene mokslo duomenų vadybos projektuose, aktyviai vykdo bibliometrinius tyrimus, pradeda formuoti mokslo pagalbinių paslaugų bloką, aktyvina bibliotekinius mokslinius tyrimus ir prisideda formuojant mokslinį institucijos potencialą, o identifikuotos bendros tendencijos ir jų praktinio įgyvendinimo konkrečioje institucijoje priemonės gali būti naudingos kitoms bibliotekoms, kuriančioms kaitos strategijas ir (arba) įgyvendinančioms pasirinktus sprendimus. Angelė Pečeliūnaitė straipsnyje „Debesijos technologijos bibliotekoje“ analizuoja galimybes debesijos technologijų (angl. *Cloud Computing*) paslaugas panaudoti bibliotekų veiklai organizuoti internetinėje erdvėje, aptaria SaaS, IaaS ir PaaS debesijos technologijų paslaugas, skaitmeninės informacijos valdymo galimybes ir virtualios

elektroninės skaityklos reikšmę išsiplėtusiems vartotojų pomėgiams tenkinti. Pabrėžiama, kad, mažėjant bibliotekų finansavimui, debesijos technologijų naudojimas būtų ekonomiškai naudingas žingsnis, ne mažinant, o plečiant teikiamas bibliotekų paslaugas ir gerinant jų kokybę. Straipsnyje pažymimi akivaizdūs paskutiniųjų trejų metų pokyčiai, susiję su bibliotekų pasaulyje realiais bandymais integruoti debesijos technologijas į naują veiklą. Taip pat autorė atlieka Lietuvos akademinės bendruomenės apklausą, siekdama išsiaiškinti, ar Lietuvos akademinė bendruomenė yra pasirengusi dirbti virtualioje elektroninėje skaitykloje. Tyrimo rezultatai pranoko visus lūkesčius – dauguma Lietuvos mokslinės bendruomenės narių (apie 90 proc.) yra suinteresuoti gauti visapusę prieigą prie elektroninių leidinių internetu.

Trečiajame straipsnių bloke „Atminties institucijų rinkinių raida ir atodangos“ – penkios publikacijos. Arvydas Pacevičius straipsnyje „Vilniaus universiteto dovana sudegusiai Åbo akademijos bibliotekai (1827–1829)“ pristato istoriografijoje nutylėtą, šaltiniais paremtą istoriją apie knygų dovaną 1827 m. sudegusiai Åbo, tuomet priklausiusio Rusijos imperijos sudėtyje buvusiai Suomijos kunigaikštystei, akademijos bibliotekai (1828 m. ji atgimė Helsinkio universiteto sudėtyje). Straipsnyje tikslinama šios labdaringos akcijos chronologija, atskleidžiami vykdytojai Vilniuje, dovanotų knygų skaičius ir tematika. Nustatyta, kad knygos iš Vilniaus buvo išsiųstos ne anksčiau kaip 1829 m. vasario 28 d., o siuntoje buvo 1 482 tomai daugiausiai dubletinių įvairios tematikos knygų. Atliktas tyrimas sudaro prielaidas dovanoto rinkinio istorinei skaitmeninei rekonstrukcijai. Tatsiana Hernovič straipsnyje „Dokumentinio paveldo judėjimas iš Sovietų Sąjungos į Lenkiją XX a. trečiajame dešimtmetyje“ aptaria Lenkijos archyvų fondų restitucijos problemą, kilusią trečiajame XX a. dešimtmetyje 1921 m. Rygos taikos sutarties ir kitų tarptautinių susitarimų kontekste, atkuria dokumentų perdavimo įgyvendinimo procedūrą ir procesą, daugiau dėmesio skirdama tai archyvų rinkinių daliai, kuri buvo saugoma Baltarusijos archyvuose, o paskui kartu su perduoti skirtais kitų Sovietų Sąjungos respublikų fondais buvo perduota Lenkijai. Aušra Rinkūnaitė straipsnyje „XVI–XIX a. pradžios muzikiniai leidiniai Vilniaus universiteto bibliotekoje“ nagrinėja antifonų, gradualų, mišių, giesmių, vadovėlių, saugomų Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, rinkinį remdamasi išlikusiais XVIII a. rankraštiniais Vilniaus jėzuitų kolegijos bibliotekos katalogais, 1710–1723 metų dienoraščiu ir kt. šaltiniais. Plačiau pristatomas Vilniaus universiteto muzikos profesorius Johanno Davido Hollando muzikinis palikimas, tiriami muzikinių leidinių provenienciniai ženklai ir marginalijos,

mėginama nustatyti ir atskleisti šių knygų bibliotekoje kilmę. Olga Lobačevskaja straipsnyje „Baltarusijos kraštotyrinės fotografijos pradininko Michailo Pranciškaus Kustinskio (1829–1905) palikimas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje“ nagrinėja anksčiau Baltarusijoje netirtą septintojo XIX a. dešimtmečio etnografinių fotografijų kolekciją. Tyrimo nustatytas fotodokumentų autorius – Michailas Pranciškus Kustinskis (1829–1905), Vitebsko gubernijos Lepelio valsčiaus dvarininkas ir archeologas, vienas pirmųjų Baltarusijos kraštotyrinės ir etnografinės fotografijos pradininkų. Vilniuje saugomos fotografijos papildo nuotraukų rinkinį, esantį Rusijos etnografiniame muziejuje Sankt Peterburge, taip pat Vitebsko apskrities kraštotyros muziejuje. Daroma išvada, kad vilniškės M. P. Kustinskio fotografijos yra vertingas etnografinės informacijos apie XIX a. vidurio Vitebsko gubernijos etnosocialines bendruomenes ir archeologinį paveldą šaltinis. Iryna Ciborovska-Rymarovič straipsnyje „Kunigaikščio Michailo Servacijaus biblioteka Višnioveckių pilyje – istorinis knygos paveldas kaip bibliologinės ir istorinės rekonstrukcijos objektas“ aptaria Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio, Vilniaus vaivados, literato ir bibliofilo Michailo Servacijaus (1680–1744) bibliotekos, įkurdintos perstatytoje Višnioveckių pilyje, raidą, komplektavimo paskatas, turinį. Tyrimo nustatyta, kad bibliotekoje buvo sukaupta apie 4 000 įvairių dokumentų, o po savininko mirties Višnioveckių pilį su biblioteka paveldėjo kitos giminės – Mnišekų atstovai. Didžioji Višnioveckių bibliotekos dalis dabar saugoma Ukrainos nacionalinėje bibliotekoje, kur vykdomi istoriniai jos tyrimai ir bibliografinė fondų rekonstrukcija.

Ketvirtos teminės grupės Elenos Macevičiūtės straipsnyje „Ilgalaikio skaitmeninio išsaugojimo problema: humanitarinių ir gamtos mokslų skirtumai“ aptariamos svarbiausios ilgalaikio skaitmeninio išsaugojimo problemos, su kuriomis susidurta vykdant Europos Sąjungos mokslinio tyrimo projektą SHAMAN. Daugiausia dėmesio skiriama skaitmeninio išsaugojimo sąvokai pristatyti, naudojant įvairių organizacijų ir autorių apibrėžimus bei projekte naudotą skaitmeninio išsaugojimo „gyvavimo ciklo“ modelį. Taip pat aptariama skaitmeninio išsaugojimo kaip veiklos struktūra. Ypač akcentuojami skirtingi įvairių sričių ir institucijų skaitmeninio išsaugojimo poreikiai. Tam pasiūtelkiama humanitarinių bei gamtos ir technikos mokslų pavyzdžių ir empirinių duomenų, surinktų vykdant SHAMAN projektą, analizė. Straipsnyje taip pat svarstomas atsakomybės už skaitmeninį išsaugojimą paskirstymas visuomenėje. Līga Krūmiņa straipsnyje „Latvijos atminties institucijų suskaitmenintų kolekcijų elektroninės paslaugos“ analizuoja Latvijos atminties institucijų (ar-

chyvų ir bibliotekų) skaitmenintų kolekcijų elektronines paslaugas, prisidedančias prie kolekcijų populiarinimo ir vartotojų susidomėjimo. Nustatyta, kad skaitmeninimo veiklos padarinys yra internete laisvai prieinamų skaitmeninių kolekcijų, svarbių lavinimuisi ir tyrimams, gausa Latvijos virtualioje erdvėje, bet tinkamų elektroninių paslaugų trūksta. Tyrimo rezultatai rodo gerą elektroninių paslaugų tarptautinę praktiką, Latvijos archyvų ir bibliotekų elektroninės aplinkos padėti, taip pat galimybes plėtoti veiklą šiai padėčiai pagerinti.

Paskutiniame skyriuje „Atminties archyvai“ Alma Braziūnienė straipsnyje „Levo Vladimirovo akcija susigrąžinti istorinius Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinius: amžininkų liudijimai“ aptaria L. Vladimirovo organizuotos knygų gražinimo akcijos atspindžius spaudoje ir memuaristikoje, publikuoja ištraukas iš interviu su minėtos akcijos dalyve Irena Petrauskiene, kurie buvo naudoti rengiant Komunikacijos fakultete magistro darbus. Publikacijos medžiaga papildo akcijos susigrąžinti Vilniaus universiteto istorinius rinkinius faktus naujomis detalėmis.

Taigi straipsnių rinkinyje *Bibliotheca Litwana III*, atsigręžus į praeitį ir prisiminus L. Vladimirovo nuopelnus susigrąžinant išblaškytą Vilniaus universiteto paveldą, daugiausia dėmesio skiriama atminties institucijų kolekcijoms, jų istorinės ir skaitmeninės rekonstrukcijos problemoms, apskritai migruojančiam kultūros paveldui. Taip pat knygoje aptartos L. Vladimirovo mokslinės idėjos ir palikimas, atminties institucijų rinkinių raidos tyrimai ir perspektyvos, tikslinta paveldo gražinimo akcijos chronologija ir apimtis, nagrinėtas kintamas bibliotekos ir bibliotekininkystės vaidmuo akademinėje ir informacinėje aplinkoje, skaitmeninio išsaugojimo poreikiai, kiti kultūros paveldo skaitmeninimo tendencijų ir technologijų taikymo bei atminties institucijų vaidmens skaitmeniniame tinklaveikos pasaulyje klausimai.

Rinkinio sudarytojai tikisi, kad straipsniuose publikuojama medžiaga, naujos žinios bus naudingos tiek atminties institucijų specialistams, mokslininkams, dėstytojams, tiek studentams, išplės bibliotekininkystės ir informacijos bei kitų komunikacijos ir informacijos mokslų šakų, taip pat giminingų disciplinų tarpdalykines tyrimų erdves, papildys jas naujomis įžvalgomis, prisidėsiančiomis prie kritinio diskurso sklaidos.

Leidinio redaktorių kolegija ir sudarytojai dėkoja Komunikacijos fakultetui, kurio finansinės paramos dėka ši knyga išvydo dienos šviesą...

Arvydas Pacevičius